

verzálně říci, zda je dobrá, či špatná. Hodnocení je vždy otázkou určitých měřítek a vychází z hodnotové orientace čtenáře a také ze způsobu čtení knihy. Jak jsem ukázala výše, kniha nabízí spíše než jasné způsoby čtení (a tedy i hodnocení) mnohost přístupů, a tedy i zkušeností. Vlastní hodnocení tedy ponechám na každém čtenáři. Ten bude pravděpodobně jak nadšen, tak i znepokojen. Jistě bude s některými postupy a způsoby provádění výzkumu a bytí v terénu nesouhlasit, nebo se s nimi přinejmenším neztotožní. Velmi pravděpodobně se ale také dopátrá toho, co je mu blízké, které zkušenosti s autory sdílí.

Marie Dlouhá

**Hana Hašková (ed.), Marta Vohlídalová, Hana Maříková, Radka Dudová, Zuzana Uhde, Alena Křížková, Lenka Formánková: *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti***  
Praha, Sociologické nakladatelství (SLON) 2014, 397 s.

Téměř čtvrtstoletí od počátku výrazné proměny české společnosti iniciované nejprve proměnou politickou a posléze následovanou transformací i ve všech dalších sférách společnosti, ekonomické, sociální, kulturní i institucionální, představuje výzvu k rekapitulaci těchto společenských změn a jejich dopadů na českou společnost. Skutečnost, že tato transformace byla iniciována překotnými politickými změnami, které proběhly na konci osmdesátých let v celém východním bloku, nabízí možnost komparovat průběh transformačních procesů s těmi, které probíhaly v minulosti v celé západní společnosti, a současně hledat paralely i ve společenském vývoji jednotlivých zemí střední a východní Evropy.

Kolektiv autorek z oddělení Gender & sociologie Sociologického ústavu AV ČR pod vedením Hany Haškové se v knize *Vlastní cestou?* věnuje otázkám partnerství,

rodiny, kombinace soukromého a pracovního života či péče. Kniha je koncipována jako sborník samostatných studií – kapitol, které jsou rámovány konceptem životních drah a které tak s relevantním odstupem nabízí exkurs do široké problematiky proměn životních drah a cyklů. Složení autorského týmu je díky zaměření jednotlivých autorek zárukou komplexnosti uchopení dané problematiky. Tematicky nejuniverzálněji zaměřená Hašková propojuje, koordinuje a edituje texty svých kolegyní a společně s nimi mapuje životní cyklus a postupně se věnuje dílčím problémům vyplývajícím ze specifik jednotlivých životních etap. Vedle tematické širší je nesporným přínosem sborníku i metodologická diverzita jednotlivých studií, o něž se texty opírají.

V úvodní kapitole „Životní dráhy v kontextu sociálních změn“ Hašková společně se Zuzanou Uhde uvádí, že proměny partnerských a rodinných vztahů a uspořádání soukromého života je možné, ne-li dokonce nezbytné, nahlížet jak z perspektivy kulturní, tak strukturální (s. 17), což umožňuje hlubší a přesnější analýzu dynamiky sociálních změn. Upozorňují na skutečnost, že s ohledem na překotnost změn ve srovnání s tím, jak tyto změny spíše pozvolna krystalizovaly v minulých desetiletích v dalších státech či regionech euroamerické civilizace, můžeme mluvit v zemích bývalého východního bloku nejen o procesu zrychleném, ale dokonce o „demografickém šoku“ (s. 18). Volbu rámuujícího konceptu životních drah argumentují zejména skrze možnost propojení makroúrovně sociodemografických a ekonomických faktorů provázejících rozsáhlou společenskou transformaci s individuálními zkušenostmi jedinců, kteří jsou těmto změnám vystaveni (s. 33).

V kapitole „Odchod z domova rodičů“ Hašková komparuje situaci mladých lidí v České republice jednak se situací v ostatních zemích bývalého východního bloku a jednak v celoevropském kontextu. Po-

dobně jako v dalších zemích celého evropského regionu je opuštění rodičovské domácnosti v myslích mladých lidí spojováno s narůstající autonomií a ekonomickou nezávislostí na rodičích. Mladí lidé v Česku sice v souladu se situací ve zbytku Evropy odkládají spolu s dalšími dílčími tranzicemi i založení vlastní domácnosti, ale na rozdíl od dalších zemí bývalého východního bloku se nenacházejí ani na jedné krajní mezi škály mezi severoevropskými zeměmi s typickým brzkým odchodem z domova a osamostatněním se a mezi jihoevropskými zeměmi, kde je dlouhotrvající soužití s rodiči v jedné domácnosti, a to zejména u mužské populace, naopak typické. Na zvýšení věku při odchodu z rodičovského domova se podepsala v nedávném období i hospodářská krize, přičemž nejvýrazněji se snížené šance na osamostatnění projeví u mužů s nejnižším vzděláním, což má dopad i na jejich sociální stratifikaci (s. 78). Vedle celospolečenských socioekonomických aspektů se na načasování tranzice mezi dospíváním a dospělostí podílely i vlivy nejbližšího okolí jednotlivých mladých lidí.

Společně s Martou Vohlídalovou, Lenkou Formánkovou a Alenou Křížkovou se Hašková věnuje ve třech na sebe navazujících kapitolách proměnám partnerských forem a partnerského soužití. Vohlídalová v kapitole „Partnerství a vybrané partnerské tranzice“ představuje jednak diferenciaci partnerských forem a partnerské situace mezi muži a ženami a mezi jednotlivými věkovými skupinami a dále reflektuje, jak se partnerské preference a strategie po rozvodu či ovdovění liší v odkazu na sociodemografické charakteristiky. Není překvapením, že největší variabilitu v partnerském uspořádání vykazují mladí lidé do 35 let. Vohlídalová si všímá zajímavého paradoxu v souvislosti s fenoménem *singles*, a to že zatímco v mladší generaci mezi nimi převažují muži, ve starší generaci volí toto uspořádání častěji ženy, a potvrzuje, že hlavní příčinou nemusí být nutně

zmenšující se velikost sňatkového trhu, jak se často uvádí, ale že tato situace může být skutečně důsledkem svobodné volby, kdy starší ženy již odmítají např. po rozvodu či ovdovění znovu přijmout břímě péče o partnera (s. 101). Dále Vohlídalová korriguje představu, že manželství jsou ve srovnání s nesezdanými svazky výrazně stabilnější. Vyrovnání se stability nesezdaného svazku směrem ke stabilitě spojované s manželstvím posiluje především překonání prvních společných let v nesezdaném svazku, kdy dojde k prověření kvality vztahu, dále přítomnost společných dětí a status ekonomicky aktivního jedince u obou partnerů při vstupu do nesezdaného soužití (s. 102).

K fenoménu *singles* se Vohlídalová s Haškovou vrací i v samostatné kapitole, kde zejména díky efektivní kombinaci kvalitativních a kvantitativních metod nabízí deskripci „v rovině sociodemografických charakteristik a životních orientací *singles*, [...] trvalosti, nebo naopak dočasnosti [...] i významů nezadanosti v jejich životech“ (s. 129). Na základě provedených analýz autorky uvádějí, že v českém kontextu se fenomén *singles* týká především mužů, pro které většinou nepředstavuje pouze přechodný stav, ale spíš životní cestu. Významy *singles* soužití se však mezi jednotlivými skupinami mužů mohou výrazně lišit. Autorky rozlišují tři věkové kategorie *singles* mužů, a to třicátníky, čtyřicátníky a padesátníky, přičemž se stoupajícím věkem se očekávání mužů na změnu tohoto způsobu života proměňuje. Zatímco mezi *singles* třicátníky se vnímání tohoto stavu lišilo v odkazu na jejich socioekonomický status, kdy vzdělání, příslušnost k vyšším příjmovým skupinám a vyšší hustota sociálních sítí znamenala vnímání života *co by singles* povětšinou jako přechodné fáze v důsledku odkladu tranzice manželství, méně vzdělaní třicátníci z nižších příjmových skupin s nestabilním zaměstnáním, případnou zkušeností s nezaměstnaností a slabými sociálními sítěmi nenahlíželi

svůj stav jako otázku vlastní volby, ale spíše jako důsledek svojí celkové životní situace. Podobně čtyřicátníci a padesátníci již neviděli svůj stav jako přechodnou záležitost. U padesátníků se pak častěji než u mladších mužů dostavovaly obavy a pocity nespokojenosti s tímto stavem, které však nesouvisely ani tak „s potřebou partnerství ve smyslu sdílení a sebezpotvrzení“, ale pojily se s obavou z možných problémových životních situací a faktu, že by na jejich řešení mohli být sami bez pomoci blízké osoby (s. 130).

Výsledky explorativní studie Lenky Formánkové a Aleny Křížkové publikované zde pod názvem „Partnerství spolu, i když zvlášť“ považují vzhledem k dosavadnímu slabému pokrytí této problematiky za text skutečně klíčový. Vhodně zvolená biograficko-narativní metoda zkoumání umožnila rozlišit tři základní významy této formy soužití, a to „spokojeně spolu, i když zvlášť“, „nespokojeně spolu, i když zvlášť“ a „nejistě spolu, i když zvlášť“. Tato typologie vyplynula z popisu subjektivního prožívání a způsobu každodenní praxe v rámci těchto vztahů. Autorky identifikovaly silný vliv stávající, v českém kontextu stále hluboce zakořeněné normy ko-rezidenčního partnerství jako partnerství heterosexuálních párů sdílejících společnou domácnost a chápajících toto stádium jako přechodné a předcházející založení rodiny. Dalším charakteristickým znakem těchto svazků je stereotypní genderová dělba práce. Podle autorek míra spokojenosti s tímto typem partnerského soužití narůstá u partnerů, kteří jsou ve věku, kdy oslabuje či mizí očekávání společnosti ohledně jejich reprodukce. Tlak společenských norem je tak jednou z nejsilnějších příčin možné nespokojenosti ve vztahu „spolu, i když zvlášť“ (s. 182).

Hana Maříková, která se profesně věnuje mimo jiné i výzkumu v oblasti sociologie rodiny a soukromého života a genderovým rozdílům a nerovnostem českého trhu práce, ve svém výzkumu potvrzuje

vzrůstající význam soukromé sféry života pro současnou českou populaci. Lidé dle ní častěji reflektují intervenci pracovního života do života soukromého, přičemž důležitým faktorem, který míru této intervence a její pozitivní či negativní vnímání ovlivňuje, je zdraví a zdravotní stav. Oproti tomu nepřekvapivý je závěr, že bez ohledu na rodinný stav, respektive na fakt, zda jedinec má, či nemá děti, hraje významnou roli gender a že více jsou konfliktem mezi pracovním a soukromým životem zasažené ženy.

Ačkoliv by se mohlo zdát, že kapitola „Načasování a kombinování práce a péče o malé děti“ Hany Haškové byla zařazena spíše z formálních důvodů a že s ohledem na řadu existujících prací věnovaných problematice sladování rodinného a profesního života již nemůže přinést mnoho nového, její přínos spočívá jednak ve využití konceptu refamilializace a jednak v metodologicky inovátorském přístupu, který spočívá v „kombinaci kvantitativních dat obsahujících informace o historii událostí a biografickými narativami“ (s. 204). To umožňuje opět hluboký vhled a porozumění širším souvislostem procesu a důsledkům refamilializace a současně ukazuje, že aktuální silný trend refamilializace není výsledkem transformace české společnosti po roce 1989, ale že jeho kořeny sahají až do několika předchozích dekad.

S ohledem na vysokou míru rozvodovosti v české republice vzrůstá význam otázky po soběstačnosti žen, a to zejména té ekonomické. Vohlídalová, která se opírá o zahraniční i české studie, poukazuje na skutečnost, že ženy v této životní situaci jsou navzdory předsudkům výrazně aktivnější na trhu práce, častěji jsou zaměstnávány na plný úvazek a v případě hmotné nouze, nežádka způsobené nízkou či nefungující participací expartnerů na výživě dítěte či dětí, se častěji než na systém institucionální sociální podpory spoléhají na pomoc rodiny, zejména rodičů (s. 228). Současně Vohlídalová poukazuje na trend

zhoršujících se strukturálně-institucionalizovaných podmínek, kterým současné české ženy po rozvodu čelí. Diskriminace žen s malými dětmi na trhu práce nebo potíže s hledáním institucionalizované péče pro malé děti, která by umožnila a usnadnila fungování a zlepšila konkurenceschopnost žen na trhu práce, sice je v českém prostředí charakteristická pro ženy obecně, ale v období po rozvodu či rozchodu se ještě umocňuje. Pozitivním rysem života a zkušeností žen po rozvodu či rozchodu jsou naopak silné emancipační tendence (s. 230).

Křížková a Formánková nabízejí strukturální pohled na pracovní dráhy žen a mužů v kontextu ekonomické krize, která započala v roce 2008. Svoji analýzu doplňují o statistická data z šetření z let 2010 a 2012. V obecné rovině nejvíce ohroženými dopady hospodářské krize se stali mladí lidé do 24 let v podstatě bez rozdílu genderu. Další výrazně ohroženou skupinou se ukázali být muži s nízkým vzděláním a ženy do 35 let, mezi nimiž nejméně ohrožené nezaměstnaností byly ty s vyšším vzděláním. Prohloubila se diferenciace možností na uplatnění se na trhu práce podle věku, vzdělání a rodičovství, přičemž matky dětí v předškolním věku a ženy v produktivním věku, u nichž se potenciálně mohlo očekávat mateřství, patřily jednoznačně mezi silně ohrožené skupiny. A ačkoliv zaměstnání na živnostenský list představuje jisté riziko a je spojováno s vysokou mírou nejistoty na trhu práce, právě u skupiny mladých žen ohrožených nezaměstnaností došlo v tomto období k významnému nárůstu podnikání, což ukazuje na jistý trend strategií, kterými ženy čelí v období ekonomické krize zhoršující se situaci a svému jistému znevýhodnění na trhu práce.

Na text Křížkové a Formánkové navazuje kvalitativní studie Maříkové, která se věnuje zkušenosti s chudobou v nízkopříjmových domácnostech. Autorka poukazuje na fakt, že rodiče, kteří se v této situaci ocitli, zdaleka netvoří homogenní skupinu, ale že silně rizikovou skupinou jsou etnic-

ké či národnostní menšiny, a že i zde dochází ke kumulování příčin, ať už se jedná o výši vzdělání, kvalifikaci, gender, či věk. Navzdory faktu, že v důsledku chudoby se u rodičů objevuje silný pocit nespokojenosti a obavy či negativní pohled na vlastní budoucnost, překvapivě jen málo participantů/tek hovořilo v této souvislosti o partnerských problémech. Sama autorka nicméně připouští, že jednou z příčin mohla být nestejná dispozice participantů volně vyprávět o svém životě a samostatně verbálně reflektovat svoji situaci a jednak schopnosti jí samotné tato narativní vyprávění dostatečně podnítit (s. 284).

Zajímavou a tak trochu jinou perspektivou přispívá do sborníku Zuzana Uhde v kapitole „Zneuznání v příbězích migrace“. Ačkoliv by se mohlo zdát, že současná pozdně moderní Evropa představuje globalizovaný a kosmopolitní prostor s důrazem na rovnoprávnost, výpovědi migrantů a zejména migrantek ve studii Uhde naopak ukazují, že se tyto ženy ve své každodenní žité praxi potýkají s pocitem zneuznání a setkávají se s jednáním, v jehož důsledku se často cítí jako „lidé druhé kategorie“. V důsledku toho, že v oblasti právní a pracovní čelí obtížně překonatelným nebo nepřekonatelným překážkám, které jim brání dosáhnout jakékoliv míry uznání a v důsledku toho i sebeuznání, realizují tyto potřeby ve sféře soukromé, ve sféře intimního a rodinného života (s. 305). Zajímavým závěrem je zde také deklarovaná zkušenost migrantek ze zemí bývalého východního bloku. Ty díky předchozí předpokládané sdílené zkušenosti s životem v totalitních režimech očekávají vyšší míru porozumění a uznání, která však nepřichází, a tato jejich deziluze vede k ještě hlubší nespokojenosti, frustraci a pocitu zneuznání (s. 308).

Zatímco Maříková s Haškovou řeší v souvislosti se sladěním soukromého a pracovního života zejména péči o malé děti, Radka Dudová se v závěrečné kapitole věnuje neméně důležité otázce péče

o stárnoucí rodiče, závazku, který je stále aktuálnější pro řadu žen v produktivním věku. Volba kvalitativní metodologie v podobě „analytického narativu“ umožnila klást si otázku, jak ženy, které přijaly závazek primární péče o své stárnoucí rodiče, prožívají životní fázi tzv. „třetího věku“ či „mladého stáří“ a jak tuto situaci reflektují. Vedle v české společnosti stále hluboce zakořeněných, a tedy nepřekvapivých genderových stereotypů, které predikují, že roli primárních pečovatelek o své nemožující rodiče přijímají ženy, dcery, autorky identifikovaly další jak kulturní, hodnotové, tak i strukturální příčiny tohoto stavu. Některé z podmínek, které ženám v této studii umožnily postarat se o své rodiče, vyplynuly též ze stavu a vývoje společnosti ještě před politickou a společenskou transformací, neboť „více než polovina dotazovaných žen žila celý svůj život ve dvougeneračním bydlení společně se svými rodiči“ (s. 333), což může odkazovat k bytové situaci před rokem 1989. Zjištění, že ženy, které přijaly břímě péče o rodiče, se po smrti osoby, o niž pečovaly, vracely (či měly v úmyslu se vrátit) do zaměstnání, potvrzuje poznatky dalších výzkumů publikovaných v této knize o diverzifikaci životních drah v současné české společnosti (s. 332).

Hlavním přínosem publikace *Vlastní cestou* je přehledný exkurs mapující proměny české společnosti po roce 1989 z perspektivy životních drah. Díky tomu by mohla kniha aspirovat na své zařazení do povinné knihovny studentů sociologie, kterým by umožnila základní vhled do dané problematiky a pro které by mohla být odrazovým můstkem pro další zkoumání. Od autorek orientovaných na problematiku genderu bych očekávala, že v rámci určité proporcionality zaměří svoji pozornost např. i na roli otců. I z laického srovnání je možné soudit, že participace současných mužů na výchově dětí a na péči o ně oproti období před rokem 1989 vzrůstá. Pozornost by si tak dle mého soudu zasloužili otcové na „rodičovské dovolené“. Je si-

ce možné namítnout, že jde zatím spíše o marginální jev, ale podobně by bylo možné vnímat i kapitolu „Zneuznání v příbuzných migrace“. Tak jako fenomén otců na rodičovské dovolené by diverzifikaci životních drah mohla argumentačně obohatit i analýza životních strategií homosexuálních párů. V kapitole „Péče o stárnoucí rodiče“ lze spatřit opomenutí při designování výzkumného vzorku, kdy autorka vedla rozhovory výhradně se ženami pečujícími o svoje stárnoucí rodiče, jejichž děti (pokud je měly) již odrostly a opustily domácnost rodičů. Daleko palčivějším problémem, který navíc může mít zásadní vliv na proměnu životních drah, se však může ukázat fenomén tzv. *sandwichové generace* žen, které se díky samotnými autorkami potvrzovanému odkládání tranzice odchodu z domova rodičů, posouvání věku vstupu do trvalého partnerského svazku či manželství a především odkládání rodičovství, ocitají v kleštích dvojité péče, péče o své nedospělé děti a současně o své stárnoucí rodiče.

Kateřina Kozáková

### **Marek Hrubec a kol.: Kritická teorie společnosti: Český kontext**

Praha, Filosofia 2013, 718 s.

*Kritická teorie společnosti* s podtitulem *Český kontext*, jejímž autorem je Marek Hrubec a kolektiv, je pokusem předložit tuzemskému čtenáři úvod do tzv. „pražské školy kritické teorie“ (což je označení užívané samozřejmě v širším smyslu) a jejího příbuzného slovenského prostředí. Autoři knihy jsou veskrze pracovníci Sociologického ústavu AV ČR, přičemž je spojuje právě příklon ke kritické teorii, respektive analýza forem uznání a nerovností v současném světě.

Po formální stránce je kniha tvořena patnácti kapitolami (včetně předmluvy) a každá kapitola je rozdělena do tří podka-